

A SZERB ORTODOX NÉZET

VALLÁS, IDENTITÁS ÉS POLITIKA

DUŠAN DOSTANIĆ

Ha a vallás, az identitás és a politika kapcsolatáról akarunk beszélni, akkor általános, elméleti szemszögből is megvizsgálhatjuk a témát, vagy megpróbálhatjuk ezt az összefüggést saját tényleges nemzeti és vallási közösségünk történelmi tapasztalataiból adódóan is megvitatni. Minden elméleti érv nemzeti kontextusban nyeri el sajátos színét és fajlagos súlyát. Másrészt a konkrét példák által azt is láthatjuk, hogy az egyes elméletek milyen feltételek mentén juthatnak érvényre. Ezért próbálok ezt a kérdést szerb nézőpontból vizsgálni és bemutatni.

A kérdés most az, hogy mi a szerb nézőpont, és mi a szerb tapasztalat sajátossága? A 20. század valamennyi tévelygése és katasztrófája után a szerb nemzet számára a vallás és a politika viszonya elemi jelentőséggel bír. A kommunista önkényuralom okozta jugoszláv illúziótól való felszabadulás után, valamint a szerbiai parlamenti politikai élet megújítását követően a nemzet olyan helyzetbe került, amely szükségessé teszi a szellemi megújulást és a nemzet önmagára találását. Eljött hát az ideje a tékozló fiú visszatérésének! Ez pedig egy olyan feladat, amelyet a napi politikai intézkedésekkel már nem lehetett megoldani. Az identitás sorsformáló kérdéséről van tehát szó, amely túlmutat a napi problémákon, és amelyet a szellemi műveltség területei felől kell megközelíteni. Más szóval a mentális dezorientáció időszakai után olyan reakcióra van szükség, amely saját hagyományunk elfelejtett nagyságával egyenértékű. Ahogy Miloš Crnjanski is mondta, újra ki kell vívni a szerb meggyőződést.¹ De vajon hol lelhető fel ez a szemlélet? Mindenekelőtt a hagyományban. Csak a hagyomány felől megközelítve lehet megítélni, hogy mi a jó és mi a rossz, mi a hasznos és mi káros, mi az igaz és hiteles, és mi hamis, mi jelentős és mi az, ami jelentéktelen.

Ez a visszatérés nem csupán politikai reakció, hanem metafizikai jelentőségű cselekedet. Amennyiben valamennyi nép Isten hangja, és minden kultúra „Istennek szóló ének” (Božidar Knežević/Vladimir Vujić/Ivan Iljin), akkor ennek a sajátosságnak a megőrzése minden nép metafizikai feladatává válik. Ahhoz, hogy a nemzet megőrizhesse saját hangját, és ezáltal hű maradjon Istenhez, vissza kell térnie ahhoz, ami által közösségként oly sokáig védelmezve volt, és ami erőt adott neki a fennmaradáshoz. Arról a hagyományról van tehát szó, amely az örök, időtlen, nem világi, szent jelenésekről és alakokról szól, a szentségről, amely a világiasság felett áll, s független a világtól és az időtől.²

1 Милош Црњански: До тог мора доћи. *Идеје*, 1935/30. 1.

2 Жарко Видовић: *Историја и вера*. Београд, 2009. 28.

A SVETOSAVLJE ÉS A „KOSZOVÓI FOGADALOM” KIALAKULÁSA

Bár nem akarok mélységében belemenni a kora középkori időszakba, mégis elkerülhetetlen, hogy Szent Szávát (1175–1236), a szerb ortodox egyház apostolszerű szentjeként említsük. Szerbia akkori uralkodójának (Stefan Nemanja, később Simeon szerzetes, 1113–1120) fiaként a Szent-hegyi Athoson lévő kolostorba való menekülése döntően befolyásolta a szerb kultúra fejlődését és formálta a szellemi életet. A büntől és a világi előjogoktól való menekülés volt ez. A kolostorba tett utazása során Szent Száva a Krisztushoz való igazodást (*hristolikos*) életmodellként határozta meg.³ Küldetésének vezérelve a Krisztushoz való alkalmazkodás, a világ szellemi rendjének megerősítése volt a világon túli magasságok érdekében. A szerb szent általa tudta népét megszeliđíteni, hogy hitvallása szerint a nemzet életét a keresztény tanítás szilárd fundamentumára kell alapozni.

Szent Száva szerint egy szuverén nemzetnek „független szellemi organizmussal” kell rendelkeznie, másképp kifejezve saját független, nemzeti egyháza van szüksége.⁴ A politikai egység előfeltétele a szellemi-kulturális egység. Az ortodox egyház a politikai függetlenségre és a szabadságra irányuló nemzeti akaratot alapul, és olyan keretet biztosít a nemzeti értékek megteremtéséhez, amely lehetővé teszi, hogy úgy az állam, mint az egyház Krisztust (*Teodulija*) szolgálja. A nemzeti szabadság Krisztus szabadsága. Várnava pátriárka (1880–1937) véleménye szerint az egyház és a nép a szerbek esetében „ténylegesen egygyé vált”.⁵

A második történelmi esemény, amelyet annak fontossága miatt meg kell itt említeni, az az 1389-es rigómezei csata, amely kettős jelentőséggel bír a szerbek számára. Egyrészt ez a „koszovói fogadalom” és a *Vidovdan*-etika kiindulópontja,⁶ másrészt ez az iszlám megszállás kezdete. A megszállás során, amikor a szerb államot leigázták és megsemmisítették, a szerb ortodox egyház volt az egyetlen nemzeti intézmény, amely fennmaradt. Szerbia és a szerb országok

bukását követően, az idegen uralom alatt álló évszázadok során a szerb ortodox egyháznak egészen 1804-ig kulcsszerepe volt a folytonosság biztosításában.⁷ Ebben az időszakban vált egygyé az egyház és a nemzet, és „a szerbség immár nem ál-

lam volt, hanem maga az egyház”.⁸ A megszállás alatt az egyház biztosította a nemzet fennmaradását. A megszállók és a helyi lakosság közötti különbség rendkívül éles volt, amely a kulturális, nyelvi, szokásbéli, vallási és származásból következő különbségekből adódott. Azokat a szerbeket, akik idővel áttértek az iszlámra, a szerb nép idegennek, illetve árulónak tekintti. Ezáltal az egyház még inkább nemzeti töltetű lett, a nemzetet pedig még inkább áthatotta a kereszténység, és így egyre inkább azonosult az ortodoxiával.

Bárhon is éltek a szerbek, templomaikat az élet központjaként építették fel. A püspökök és a papok nemcsak lelki gondozóként szolgáltak, hanem nemzeti politikusként a nemzeti érdekek érvényesítésén is dolgoztak. Az egyház a hit, a nemzeti hagyományok és a kulturális sajátosságok őrzője volt. Ezzel együtt oktatási funkciót is átvett. Így váltak a kolostorok a legjelentősebb szerb oktatási intézményekké, ahol meg tudták őrizni és tovább tudták örökíteni a nemzet nagyságát és történelmét. Ez a példa jól mutatja, hogy az *igazi kultúra csak a szentségből és a keresztény tanításból fakadhat*, és nem fordítva. Az egyház emellett a szabadság gondolatának szikráját is konzerválta. Nem az állam ellen-sége volt, hanem az államot támogató erő. A nemzeti szabadságért folytatott küzdelmet az egyház ihlette és vezérelte.

3 Владимир Вујић: *Повратак Сави светитељу = Од Шпенглера до светог Саве*. szerk. Владимир Димитријевић, Београд, 2013. 193.

4 Владимир Вујић: *Три велике лекције Светог Саве = Од Шпенглера до светог Саве. I. т.* 217.

5 Варнава Росић: *Тријумф светосавља*. Београд, 1997. 9.

6 Лásд: Милош Ђурић: *Видовданска етика*. Загреб, 1914.

7 Милош Ковић: *Велике силе и Срби (1496–1833)* Београд, 2021. 43.

8 Иринеј Ђорђевић: *О нашем народном препорођају = Тајна светосавља*. szerk. Бошко Обрадовић, Београд, 2013. 229.

a politikai egység előfeltétele a szellemi-kulturális egység

Alapító atya – Szent Szávát ábrázoló freskó a dél-szerbiai Studenica kolostorban
(Wikimedia Commons)

Nemzeti egyház

Ez a *Svetosavlje* (Szent Száva útja, szentszavizmus) rövid története, amelyet Szent Nikolaj (Velimirović) (1881–1956) egyenesen „szerb stílusú ortodoxiaként” határozott meg⁹. „A *Svetosavlje* egy vallási-társadalmi mozgalom *sui generis*, amely egyedülálló a kereszténység történetében. [...] A *Svetosavlje* természeténél fogva a keleti kereszténység életet-teremtő szellemének és tevékenységének nagyszerű megnyilvánulása.”¹⁰ Az ortodoxia manifesztációjának „előjele”.¹¹ Egy sajátos, független és önálló találkozás, „a szerb nép lelkének misztikus kapcsolata Krisztussal”.¹²

Hiszen Szent Száva révén váltak a szerbek keresztényekké és Krisztus testének részévé. Mindeközben nem, hogy nem veszítették el, hanem épp ellenkezőleg, megőrizték, sőt nemesítették nemzeti sajátosságukat. Önmagában már abban a meghatározásban is a nemzeti és kulturális sajátosságok megőrzésére vonatkozó döntés fedezhető fel, amely szerint a *Svetosavlje* a „sajátos nemzeti kultúra keresztény vallásra való eredményes áttérését” jelenti, és amelyet csak a nemzetállam tehet lehetővé. Ennek megfelelően az ortodox kereszténység

9 Николaj Велимировић: Предговор = Светосавље као филозофија живота. szerk. Јустин Поповић, Ваљево, 1993. 8.

10 Теодор Титов: Светосавље = Тајна светосавља. I. т. 82.

11 Димитрије Најдановић: Светосавље и православље. Београд, 2009. 30.

12 Уо. 22–23.

A nemzet napja – Szent Vitus napjának (*Vidovden*) ünneplése a koszovói Gazimestan- emlékműnél, 2009. június 28. (Wikimedia Commons)

nem absztrakció, hanem nemzeti formában nyilvánul meg. A keresztény hit a hazafiság alapja, a hit hanyatlása pedig elidegenedéshez, hazafias közönyhöz vezet. A hazafias egység mindig egyfajta lelki egységet jelent, a haza iránti szeretet pedig „a szellemi önrendelkezés kreatív cselekedete, amely hű Isten arcához, és ezért üdvözítő”.¹³ A haza elérése elválaszthatatlan a vallásos hit elérésétől, ugyanis a „szellemileg halott ember nem tud hazafi lenni”.¹⁴ A már említett Szent Nikolaj (Velimirović) szerint Szent Száva a szerb állam és a szerb nép alapító atyja.¹⁵

Ennek eredményeként a nemzeti eszme különösen és az egyetemes eszme általánosságban nem ellentétesek, hanem éppen, hogy kiegészítik egymást. Az egyetemesség csak nemzeti formában ölthet testet. Ha úgy tetszik, *minden népnek megvan a maga küldetése*. Ugyanakkor a nemzet, mint olyan, nem öncélú, hanem csak az egyetemes keresztény közösség összefüggésében kaphat értelmet. A kereszt minden érték mértéke, beleértve a nemzeti értékeket is.¹⁶ A felebarátunk iránti szeretet is értéktelen, ha nem az Isten iránti szeretetből fakad. Keresztény szeretet nélkül a nemzeti függetlenség és a nemzeti önbizalom sovinizmussá és pusztá hatalmi törekvéssé fajulhat. Az állam keresztény mivolta garantálja, hogy a nemzetet ne pogány szokás módjára istenítsék. A nemzeti egyház nem egyenlő a nemzeti vallással. Ez két olyan fogalom, amelyet nem szabad összetéveszteni. Ezen a ponton érdemes Iljint is idézni, aki szerint a vallásos és a hazafias közösség közötti különbség az, hogy a vallás szerint az emberek Istent szeretik és Istenben hisznek, míg a hazafias egységben az emberek szellemi sajátosságaik révén szeretik népüket, és hisznek szel-

13 Иван Ильин: *Путь духовне обнове*. 2008. 109. Vö. Dirk BUDDÉ: *Ivan A. Iljin = Gegen die Krise der Zeit. Konservative Denker im Porträt*. szerk. Daniel FÜHRING, Wien, 2013. 65–80.

14 Ильин: *Путь духовне обнове*. I. m. 111.

15 Николај Велимировић: *Национализам Светог Саве = Тајна светосавља*. I. m. 86–96.

16 Димитрије Најдановић: *Три српска великана*. Минхен, 1975.

lemi gazdagságukban és a szellemi teremtő erőben: „A nép nem Isten, és a nép Isten szintjére való helyezése bűnös dolog. Ám az a nép, aki megteremtette saját hazáját, Isten teremtő munkájának földi szolgálója és viselője. Ez nem csak az én népemre igaz [...], de az összes olyan nép esetében is, akik megteremtették saját szellemi kultúrájukat.”¹⁷

Szerbek: a fogadalom nemzete

Ennek az ortodox nemzeti közösségnek a fundamentuma nem anyagi dolog, hanem eskütétel, fogadalom. Ebben rejlik a szerb nép ereje, és nem az államban, a hadseregben vagy a nyelvben.¹⁸ Aki elfelejti Szent Szávát, a szerb nép védőszentjét, az elárul mindent, ami bennünket jelent, s ami örökre felemel minket. A szerbek ezáltal egy *felesküdt*, *szellemi közösséget* alkotnak. Amint egy szerb elhagyja ortodox hitét, gyökértelen emberré válik, és nemzeti értelemben is elbomlik. Az ortodoxia szempontjából szellemi értelemben senkivé válik. Mindenféle új és mesterséges identitást vesz fel.¹⁹ Amint Karl Jaspers fogalmazott: „Ha minden eltűnik, Isten mégis létezik, ez az egyetlen fix pont.” Aki elhagyja és megtagadja a hitet és a fogadalmat, aki elhagyja és tagadja ezt a fix pontot, az bűnössé válik Isten, ősei és a történelem előtt. A *lehető legrosszabb árulás a transzcendencia elárulása*. A fogadalom nem könnyű dolog. Áldozatot jelent, mert a fogadalmakat meg kell újítani, és minden nemzedéknek ezt az emléket tettekre kell váltania.

Mivel az ortodox egyház nemzeti egyház, nem lehet közömbös sem szabadsága, sem pedig az állam alkotmányossága iránt. A nemzet eszméje a szabadság ténye – úgy az egyéné, mint a szabad népeké. Történelmi szempontból az ortodoxia mindig is a központosítás és az uniformizálás ellenpólusa volt, függetlenül attól, hogy ezek a törekvések nyugatról vagy keletről származtak-e. Vujić szerint az ortodoxia eszméje összeegyeztethetetlen „egy olyan internacionalista közösséggel, amely gerinctelen szervezet lenne”.²⁰ Ugyanezt a gondolatot Ilijn is megfogalmazta:

„Az internacionalista lelkileg senki, egyből univerzális ember akar lenni; de ez azért nem sikerül, mert az univerzalitás egy olyan mentális állapotot feltételez, amely csak a nemzeti kultúrába beágyazódott szellemiségű személy számára lehetséges. Ami az esztelen internacionalista előtt megnyílik, az nem az univerzalitás, hanem ingovány, amely nem kulturális fellendüléshez és a kultúra felvirágzásához vezet, hanem kulturális hanyatláshoz és keveredéshez.”²¹

Éppen ezért „Szent Száva nemzete nemcsak az adott birodalommal szembeni ellenállást testesíti meg, hanem bármilyen imperialista eszmét ellenez, legyen az mesterséges, metafizikai vagy teológiai jellegű”.²² Az ortodoxia számára a nemzetállam és a nemzeti egyház összetartoznak, mint testhez a lélek, egymással összefüggenek, a fogadalom őrzőjeként az egyház a nép és az állam lelkiismerete. Mindenesetre még a megszállás alatt és saját állami berendezkedés nélkül is biztosította a nép túlélését.

A VIDOVDAN-ETIKA

Ezen a ponton szeretném még a *Vidovdan*-etika jelentőségét hangsúlyozni, amely a *Svetosavlje* kvintesszenciája. Ezt az etikát megint csak az egyház őrizte meg. A *Vidovdan* (Szent Vitus napja) az 1389. június 15-ei rigómezei

17 Иљин: Пут духовне обнове. I. т. 125.

18 Видовић: Историја и вера. I. т. 77.

19 Живан Маринковић: Духовна величина Светог Саве и његов значај за идеолошку оријентацију нашег народа = Тајна светосавља. I. т. 240.

20 Владимир Вујић: Владимир Вујић говори = Од Шпенглера до светог Саве. I. т. 299.

21 Иљин: Пут духовне обнове. I. т. 139.

22 Видовић: Историја и вера. I. т. 49.

**a fogadalom őrzőjeként
az egyház a nép
és az állam lelkiismerete**

csata szimbóluma. Az óriási fölényrel rendelkező oszmán haderővel szemben a szerbek hősiiesen küzdöttek azért, hogy az Európa szívébe irányuló iszlám előrenyomulást több évtizeden át késleltessék. A vereség mellett Szerbia önbizalmának és önérvényesítésének erősödéséhez vezetett. Így tehát ez a csata azt a hajlandóságot jelképezi, hogy feláldozzuk magunkat a népért, a hitért és a szabadságért, és hogy ezáltal egyfajta misztikus állapotba kerülhet a szerb nemzeti öntudat.

Ez az oka annak, hogy Koszovó a szerb-ortodox egyház valamennyi hívője számára többet jelent, mint csupán egy területet. *Koszovó a szerbség alapításának szent helyszíne*. A mítosz szerint a Rigómező harcosai tudatosan áldozták fel anyagi életüket a szellemiért cserébe, hogy ezáltal helyet teremtsenek maguknak a mennyei Szerbiában. Ahogy Jézus feláldozta magát az emberiségért, úgy áldozták fel magukat a harcosok a kereszténységért és a népért. Maga a „mennyei Szerbia” fogalma is magában hordoz egyfajta idealista, adott esetben akár arisztokrata felhangot. A keresztény igazság és a szabadság közötti kapcsolat a *Vidovdan*-etika jelmondatában is fellelhető: „a keresztért és az arany szabadságért”. A szabadság csak a kereszt által létezhet, és az igazi emberi szabadság előfeltétele pedig az evangélium keresztje, illetve igazsága. Ezért nevezik ezt a szabadságot „aranyknak”. A szabadság csak a keresztből eredeztethető, mert „kereszt nélkül a kard semmi”.²³ A közösségnek hűnek kell maradnia önmagához, s a szabadság elnyeréséhez Istent és a keresztet kell szolgálnia.

A *Vidovdan*-etika szerint tehát a szabadság szellemi fogalom és ezért elválaszthatatlan a vallástól. Halál nélkül nincsen feltámadás. Tehát végeredményben a halál jobb, mint a gyáva élet. Rigómező jelentette a szerbség halálát,

áldozatként ötszáz évet töltöttek oszmán elnyomásban, a felszabadulás pedig a szerb nemzet feltámadásával következik be: ez volt a *Vidovdan*-etika tanulsága. Ez az etika felhívás volt a szerb nemzet büszkeségére és küzdelmére, és ezzel együtt szellemi felemelkedést is jelentett. Ez az etika azt tanítja, hogy jobb nem élni, mint értéktelenül és erények nélkül élni. Az oszmán megszállás alatt még a köznép is ápolta a *Vidovdan*-etika erényeit: a bűnbánatot, a szeretetet, a becsületet, az áldozatkészséget, az állhatatosságot és a jámborságot. Ezek az erények az örök, isteni rendet tükrözik, amelyet az ember nem változtathat meg. Minden olyan kísérletet, amely arra irányult, hogy eltérítse az embert ettől az örök rendtől és az erkölcsi törvénytől, kifejezetten illegitimnek tartottak. Hasonlóképpen illegitimnek tartanak mindent, ami a nyílt ellenségeskedés tekintetében vagy akár csak spirituális helyettesítőként is, de keresztényellenes. Ez különösen igaz azokra az ideológiákra és feltételezésekre, amelyek ki akarják taszítani Krisztust a világból – mint például a materializmusba, a haladásba, a technológiába vagy az emberiségbe vetett hit.

egyetlen állam sem
maradhat fenn
vallásos hit nélkül

KÖVETKEZTETÉS

A szerb ortodoxia teocentrikus logikája összeegyeztethetetlen az antropocentrizmussal. Justin Popović véleménye szerint a humanizmus „radikális tiltakozás Krisztus, az istenember ellen”,²⁴ valamint a krisztusi rendről való lemondás, az ember mint olyan beszűkítése és redukálása, amely az antropocentrizmus kiindulópontja és végül is az európai dekadencia eredője. Iljin szerint a jelenlegi válság minden fajtája, legyen az kulturális, gazdasági vagy ökológiai természetű, csupán annak az intellektuális-vallási elhidegülésnek az eredménye, amely a reneszánsz korszakában kezdődött, majd a 18. századtól kezdve intenzíven fejlődött az ateista és a materialista tanok, valamint a különböző okkult és teozófiai elméletek széles körű elterjedése következtében.

A felhívást, hogy „vissza a forrásokhoz, vissza Szent Szávához”, így kell érteni: vissza Krisztushoz, az istenemberhez. „Krisztus a legnagyobb érték és

23 Николај Велимировић: *Православље и политика*. Београд, 1997. 27.

24 Поповић: *Светосавље као филозофија живота*. I. т. 83–85.

a legelemibb mérték”,²⁵ a Krisztus nélküli nép csak test lélek nélkül. Csak oly módon lehetnek helyes értékei egy népnek, amennyiben az evangélium értékei szerint él. A *Svetosavlje* élet- és világfelfogása szerint az embernek, a népnek és az államnak az egyházhoz, Krisztus Királyságához mint örökkévaló eszményképhez kell igazodnia, nem pedig fordítva. Az egyháznak nem szabad magát idegen befolyás hatására úgymond modernizálnia vagy a kor szellemével kompromisszumot kötnie, hanem hűnek kell maradnia az egyházatyákhoz és a szent hagyományhoz, és ezáltal „istenember módjára konzervatívnak” kell lennie.²⁶ Vagyis: a mulandóságot az örökkévalósághoz, a változást a megváltoztathatatlan felé kell igazítani.

Röviden tehát a szerb ortodox hagyományból az az egyértelmű követelés következik, miszerint a politika alapját és a mai világ iránymutatását a vallásból kell eredeztetni. A szerb államot a szentek alapították, nem pedig kalózok, kereskedők vagy gyarmatosítók. Ahogyan Böckenförde rámutatott, a liberális állam olyan előfeltételekből indul ki, amelyeket ő maga nem tud garantálni. Egyetlen állam sem maradhat fenn, ha szándékosan figyelmen kívül akarja hagyni ezeket az előfeltételeket. Még a gazdasági életben is szükség van a keresleten és a kínálaton túlmutató szilárd szellemi és erkölcsi alapra. A szerbek számára ezek az előfeltételek a *Svetosavlje*-vel jöttek létre. Az ortodoxia nemcsak az egész szerb nemzet vallása, hanem egybeforr a nép életével és történelmével, valamint a nemzeti egységet is megteremti. A *Svetosavlje* a szerb identitás forrása, ezért a *Svetosavlje* minden időben aktuális és jelentőségteljes. A szerb nép szellemi vezetőjeként Szent Száva örök és mindig korhű.²⁷ Ez az oka annak is, hogy a vallás szekularizációja, kisajátítása és individualizálása nem lehetséges a szerb kontextusban. A szerbek számára a vallás nem magánügy, hanem nemzeti ügy, és ez mindaddig így is marad, amíg az ortodoxia az marad, aminek lennie kell.

Az a politikai közösség, amely tudatosan fellép a nép pre- vagy metapolitikai kapcsolódásai, nemzeti identitása, értékeinek megőrzése, hagyományos erkölce, vallása és nemzeti öntudata ellen, képtelen lesz megfelelő erkölcsi bázist és fundamentumot teremteni a merev mesterséges ideológiák, a helyettesítő vallások és a mesterséges identitások mentén. Ahol nincsenek istenek, ott szellemek (Novalis) uralkodnak. Ez látható Jugoszlávia példáján (sok szerb számára ez a példa egyben figyelmeztetés az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán is). A jugoszláv illúzió és a hosszú kommunista diktatúra után Szerbiának újra rá kell találnia saját lelkére, és száz év önmegtágadás után a nemzetnek helyre kell állítania a sajátos hagyománya, identitása, történelmi tapasztalata és legmélyebb lényege folytonosságát. Megújulásról van szó – minden ettől való eltérés a nép lelki, majd fizikai halálához vezetne. Egy új „szupranacionális integráció” vagy Jugoszlávia új néven nemcsak a nép ostobaságának bizonyítéka volna, hanem öngyilkosság is lenne a szerb nemzet számára. Ezért ez egy egzisztenciális, „lenni vagy nem lenni”-helyzet. ■

(Fordította: Hárshgyi Zsuzsanna)

Örség – Szerb ortodox szerzetes a koszovói Visoki Dečani kolostort őrző harckocsi mellett (Dragan Tanasijević felvétele)

25 Uo. 86.

26 Uo. 87. Lásd még: Јустин Поповић: Богочовечански конзервативизам и неки наши црквени модернисти. Хришћански живот, 1925/2. 82–83.

27 Маринковић: Духовна величина Светог Саве и његов значај за идеолошку оријентацију нашег народа. I. т. 234.